

A nyelvművelő Bárcki Géza*

Az alábbi tanulmány Bárcki Géza Nyelvművelésünk című könyvének értékelő ismertetése akart lenni. Megdöbbenően váratlan halála azonban más, új távlatba állította a célt. Könyvének ismertetése, nyelvművelő elveinek áttekintése egyben búcsúvétel is a mestertől, aki példamutatóan vállalta anyanyelvünk gondjait. Hatalmas tudásával, páratlan nyelvérzékével, sugárzó és szeretetreméltó egyéniségével vonzó, lelkesítő, munkára buzdító példát adott mindazoknak, akik anyanyelvünk sorsát, fejlődését szívükön viselik.

1. Könyvében Bárcki Géza — meglepő módon — több alkalommal is hangsúlyozza, hogy nem mint nyelvművelő szól hozzá a nyelvművelés kérdéséhez, hanem mint az anyanyelvét szerető, anyanyelvéért aggódó magyar ember, egy a sok közül.

Ez az álláspont jogcímet ad neki, hogy a hivatásos és „hivatalos” nyelvművelők körétől elkülönülve, minden szakmai érdektől függetlenül és mentesen, elvi, felfogásbeli és taktikai vagy módszerbeli megkötöttségek nélkül mondjon véleményt a helyzetről és a teendőkről. A kivülállás taktikus hangsúlyozása ellenére a cím birtokos személyragja elárulja azonban a szerző azonulását az ügygel, közösségvállalását a nyelvművelők törekvéseivel.

2. Ennek beszédes bizonyítéka Bárcki Géának kezdetben gyakorlati, majd egyre inkább az elvi kérdésekkel foglalkozó nyelvművelő tevékenysége, amely a Magyarosan első évfolyamától (1932.) szinte napjainkig sorjázó cikkeiben és tanulmányaiban tárul elénk. Ez természetesen rácsafol a „szakma” körén kívül állónak a maga „illetéktelenségét” hangsúlyozó szerénységére is.

Bárcki Géza nyelvművelő munkássága csak egy kis részét alkotja sokrétű és gazdag életművének, de — főként elvi vonatkozásban — igen jelentős.

A Magyarosan-beli cikkek főként az idegen szavak és az idegenszerűségek kérdéseivel foglalkoznak, s a 30-as évek sikeres sportnyelvújítását méltatják. Itt kristályosodik ki Bárcki nyelvművelő elveinek egyik központi gondolata, az idegen szavak használatának szigorú, mérlegelő bírálata. Az ötvenes évek elején újjáéledő mozgalomban is lelkesen vesz részt: széles kört áttekintő tudására alapozott tárgyilagos ítéleteivel, higgadt véleményével iránymutató szerepet vállalt. Gazdagodó és emelkedő tudományos munkásságának magasabb távlatából azonban már inkább a nyelvművelés elvi kérdései felé tekint, hasznos

* Nyelvművelésünk. Budapest, 1974. Gondolat kiadása. 141 lap.

szempontokat adva mozgalmunknak. Főként azzal, hogy elmondjafenn-tartásait és bíráló észrevételeit a módszereket és a taktikát, a gyakorlati részleteket illetően. Bárczi Géza azok közé a tekintélyes nyelvtudósok közé tartozik, akik nemcsak elismerik és vallják, hogy a nyelvész ne tekintse méltóságán alulinak a nyelvhasználat kérdéseivel való foglalkozást, hanem maguk is tevékeny részt vállalnak a nyelv művelésben, s ezzel ösztönző példát adnak az egész nyelvész-társadalomnak.

3. Érdeemes talán összegeznünk ezeknek az elvi megnyilatkozásoknak főbb pontjait, mert rájuk épülnek Bárczi Géza mostani kötetének gondolati pillérei.

Magyarosan-beli cikkeiből és a mai nyelv művelő gyakorlattal való vitáiból, gyakran ellenzéki megnyilatkozásaiból talán azt gondolhatnók, hogy az idősebb nyelvész-nemzedék hagyományvédő, az újdonságoktól idegenkedő szemlélete jellemző rá. Ő azonban helyesli, hogy a Nyelv művelésünk főbb kérdéseinek (1953.) szerzői „igyekeznek megtalálni a kielégítő egyensúlyt a mindent eltűrő elnézés és a mindenáron való hadakozás közt” (Nyr. 78: 129).

Bárczi sokszor hangsúlyozza azt a tényt, hogy a nyelv állandóan és minden szintjén — bár rétegenként nem egyforma ütemben — változik, s felhívta a figyelmet arra, hogy nyelvünk közeledik az indoeurópai nyelvekhez: szintetikus tömörségét helyenként analitikus szerkesztésmód váltja fel. A változás jelenségeit azonban nem szabad egyszerűen csak tudomásul vennünk: válogatnunk kell köztük, mérlegelnünk előnyüket, hasznosságukat, illetőleg főlöseges, hátrányos vagy káros voltukat. A nyelvhasználat tudatos irányítására, a nyelv életének és fejlődésének ellenőrzésére van tehát szükség. Ez a nyelv művelés szerepe és feladata; e tevékenység minden művelt nyelv életének szerves része, a fejlődésnek fontos tényezője, amint a nyelvújítás is mutatja.

A nyelv művelés munkája elsősorban a művelt köznyelvre és az irodalmi nyelvre nézve fontos. Céltudatos irányítás, szabályozás nélkül nem születethetett volna meg a legmagasabb szintű, az egész nyelvközösségre nézve mérvadó nyelvhasználat mint norma. Az irodalmi nyelv egységesülése nagy célt szolgál tehát: a nyelvi egység révén a nemzeti egységet. Ezért a helyes nyelvhasználat elveit és szabályait erre a legmagasabb rendű, egységes nyelvrétegre kell alapozni. A gyakorlati nyelv művelésben, azaz a nyelv gazdagításában és fejlesztésében fontos részük van tehát az íróknak, a sajtó, rádió és televízió munkásainak s az anyanyelvi műveltség alapjait lerakó nevelőknek. Az írók leleménye mellett pedig különösen a nyelvjárások lehetnek ösztönző forrásai a szó- és kifejező-készlet bővítésének, az építő, alkotó nyelv művelésnek.

Az irodalmi nyelv központi szerepéhez kapcsolódik szorosan Bárczinak az a hangsúlyozott gondolata, hogy a nyelv alapfunkciója: a közlés és a megértetés csak ritkán választható el az esztétikai igénytől, legalábbis a stiláris árnyalásra törekvéstől, elsősorban a művelt köznyelvben, nem is szólva az irodalomról; alsóbb nyelvrétegekben ez más-más fokon mutatkozik. A nyelv művelésnek a nyelvi alakok értékelő válogatásában és újak teremtésében az esztétikai szempontot érvényesíteni kell; ezt mutatja a nyelvújítás is. Bárczi így okolja meg ezt az igényt: A nyelv „művészi anyag is, a legváltozatosabb, a leggazdagabb, a legszínesebb . . . A nyelv művelés voltaképpen a nyelven mint művészi anyagon dolgozik . . . A nyelv helyessége tehát szépség kérdése is, s így a nyelvi tudat fejlesztése a . . . nyelvi ízlés, sőt általában az ízlés fejlesztése (I. OK. 2: 420—1).

Noha Bárczi nem vallja magát puristának, az idegen szavak kérdésében került leginkább vitába a felszabadulás utáni nyelvvelő mozgalommal. Hangsúlyozza, hogy a már meggyökeresedett idegen elemekkel, a jövőveny-szavakkal nincs perünk, de tiltakozik a fölösleges idegen szók divatja ellen. A magyarítás szükségét vallja, elsősorban a szaknyelvek műszókészletében. A nyelvújítás eredményeit tekinti erre fő érvenek (Nyr. 77: 10). Történelmietlen vélekedésnek mondja azt, hogy nyelvünk mindig fogadott be idegen szavakat; más azonban a helyzet és a szükség mai nyelvünkben. Az idegen hatások nyakló nélküli bekebelezése a nyelvvelés értelmének tagadása; egyik fő feladata ugyanis a nyelv eredeti, sajátos jellegének megőrzése és fejlesztése, vagyis a nyelvtisztaság védelme.

Ebben az elvben mutatkozik a legszilárdabban következetesnek az egyébként nagyon rugalmas és a kérdések higgadt megvitatására mindig kész Bárczi Géza. Lőrinczéval való elvi vitája óta (1953., l. MNy. 49: 117—27) tiltakozik az engedékenységgel szemben, és a jelenségek szigorúbb megítélését, a határozottabb állásfoglalást követeli: a harcosabb nyelvvelés programját képviseli.

4. A *Nyelvvelésünk* c. kötet közvetlen előzménye, sőt csirája, amelyből kibomlik a könyv gondolati és szerkezeti váza, a *Magyar Tudomány* 1971. évi 10. számában megjelent tanulmány (*Nyelvvelésünk*. 607—15). Ez az írás Bárczi Gézának az Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának, ill. az Anyanyelvi Bizottságnak 1971 májusi ülésén elhangzott felszólalásából nőtt ki. Az ott összecsapó vagy súrlódó nézetektől fölhevült légkör, a vitaszellem harcos elevevénye magyarázza a cikk határozott, néhol kiélezett fogalmazását, sarkított megállapításait, a nyelvvelés elveire, módszerére és fő feladataira vonatkozó vélemények harsány szembeállítását. Bárczi megjelöli azokat a részleteket, amelyekre nézve ellentétben vagy vitában áll a mai nyelvvelői felfogással és gyakorlattal. Tanulmánya gazdag a vitatott elvi részletekben és a megvitatásra feltett konkrét kérdésekben. A különféle nyelvi jelenségek eltérő megítélésére vonatkozó nézeteit itt ismerjük meg igazán, a vitázó szembeállítás éles határozottságával.

Könyvében ez a hang megenyhült, lecsitult, ellenvéleményeinek harcos-sága meghiggadt, fogalmazásának helyenkénti élessége lecsiszolódott. Mondani-valóját jó taktikai érzékkel a könyvet olvasó nagyközönségre, a nyelv ügye iránti lelkes érdeklődőkre hangolta, nem akarván a nyelvvelő tábor belső, szakmai vitáinak nyilvános, széles körű taglalásával az elvi megosztottság, széthúzás és bizonytalanság látszatát kelteni. Sajnáljuk mégis, hogy a nyelvvelés elvi és időszerű kérdéseivel foglalkozó tanulmányainak, bírálatainak, vitacikkeinek, felszólalásainak anyagát és vitázó megállapításait nem építette bele szervezesebben könyvébe — annak céljához és hangjához alkalmazva; hasznos, pezsdítő eszmecserének, erjesztő és tisztázó megvitatásnak alapja lehetett volna. Így azonban — a fentiek megjegyzésével — magával a könyvvel kapcsolatban csak arról szólhatunk, ami benne van, amit tartalmaz.

5. A könyv szerkezete három nagyobb egységből áll; gondolatmenetének felépítése a tárgyból adódik, de következetes logikája jellemző a szerző tudós fegyelme és tiszta problémalátására.

Bárczi a sokszor föltett vitakérdésből indul ki: aggasztó-e nyelvünk mai állapota? A helyzetkép vázolása és elemzése után bizakodó választ ad. A fejlődés, illetőleg fejlesztés alapelve, iránymutató és irányító célja a nyelvi esz-

mény. E sokat emlegetett, de vagy fetiszizált, vagy ködfantomnak tartott fogalmat, amely a nyelv tudatos használóiiban több-kevesebb határozottsággal mégiscsak él és hat, Bárcki lényegében így határozza meg: egy olyan magyar nyelv, amely őrzi hagyományos, értékes vonásait, de megvan benne a hajlékony rugalmasság is, hogy hozzáidomuljon a változó igényekhez, ősi jellemével való szakítás nélkül. A nyelv művelés feladata éppen annak állandó ellenőrző vizsgálata és segítése, hogy a nyelv e kettős követelménynek: a megőrzés és a megújulás igényének egyaránt megfeleljen.

A norma kérdésével kapcsolatban meglepő azonban Bárckinak ez a kijelentése: „Az értelmiség . . . nyelv szokása, sajnos, semmiképpen sem tekinthető döntőnek, hiszen számos nyelvi és stílusbeli hiba éppen az értelmiség köréből indult ki” (15). E megállapítást akár a sokaktól mintának tekintett „tisztá” és „tősgyökeres” népnyelvre is alkalmazhatnánk ugyan, de az nem vitatható, hogy a helyesség mérceje és az anyanyelvi kultúra fejlesztésének célja a művelt nyelvhasználat, az irodalmi nyelv, ez pedig elsősorban az értelmiséghez kapcsolódik.

A következőkben Bárcki Géza nagyjából a nyelvtani rendszert követve, de teljességre persze nem törekedve, néhány kritikus nyelvi jelenséget vizsgál a nyelv helyesség és a nyelv művelés szemszögéből. Választása néha alkalom- vagy ötletszerűnek látszik, de felfogására talán éppen az jellemző, hogy mit tart elemzésre, megvitatásra érdemesnek, szükségesnek és fontosnak.

A helyzet áttekintése és a problémák számbavétele után végül a teendőket veszi sorra a szerző, s velük kapcsolatban áttekinti nyelv művelésünk szerzetét, illetőleg szerveit és munkaterületeit, eszközeit és módszereit, eddig is kiaknázott s ezután hasznosítható lehetőségeit.

Az elvek és a feladatok összegezése s egy kis könyvészet zárja a kötetet.

6. Amint Bárcki Géza szerényen „tagadott”, de fentebb „leleplezett” nyelv művelő tevékenységének vázolásából tehát kiderül, az ötvenes évek óta gyakran szállt vitába az új nyelv művelő mozgalom elveivel és gyakorlatával, bírálta munkánk részleteit és módszereinket. Ellenzéki állásfoglalását némelyek talán nemzedéki szembanállásnak tarthatnák, hiszen a mai nyelv művelő gárda tagjai általában jóval fiatalabb évjáratúak. Bárcki Géza azonban a maga 20—30 év „időelőnyével” is olyan friss és rugalmas szellemű, annyira érdeklődő és fogékony minden új iránt, hogy szó sem lehet köztünk az „apák és fiak” kor és fejlődés szülte szemléleti ellentétéről. Valójában csak bizonyos elvi részletekre és módszerbeli vagy konkrét részletkérdésekre vonatkozó árnyalati véleménykülönbségről, álláspont-eltolódásról beszélhetünk, amelyet a viták érzékenyebb optikája felnagyított, akusztikája pedig élesebbé erősített. De éppen e viták közben egymáshoz is csiszolódtak az eltérő nézetek, s Bárcki könyvében már igen mérsékelt formában jelentkeznek. Ha nem beszélhetünk is még felfogásunk teljes összhangjáról, nagyon közel vagyunk a lényegi egyetértéshez és egyetakaráshoz. A nyelv művelésünk megállapításában és fejtegetéseiben nemigen találunk tehát komoly vitapontokat, legfeljebb tisztázni, részletesebben kifejteni valót. A könyvnek néhány ilyen szakaszára térünk ki a következőkben.

7. Természetes, hogy az idegen és a magyar kifejezés, szóhasználat vitájában Bárcki is a magyar mellé áll. Ez a helyes és jogos elfogultság azonban néha már-már öncélú ellentmondásra, jelentéktelen esetekben való

kiállásra, kissé mesterkéltnél érvelésre készíti. Pl. az *(érvekkel) alátámaszt valamit* kifejezést idegenszerűségként elítéli, és az *érvekkel megtámogat* megfelelőt ajánlja helyette. Az első „idegen szemléletre vall” — mondja —, az utóbbi „félre nem érthető”, „zavart nem okozhat”. Úgy véli tehát, hogy amazt, bármennyire általános is, ki lehet irtani (28—9). Az *alátámaszt* pontosan megfelel ugyan a német *unterstützen* igének, de nem hiszem, hogy átvitt értelmű használatában idegenszerűbb szemlélet érvényesül, mint a *megtámogat*-ban. Sőt: úgy vélem, hogy az *alátámaszt* kifejezőbb, szemléletesebb, mint a *megtámogat*, amely valami bizonytalanul álló, könnyen összedülő dologra utal. A német formával való egyezése ellenére ezt érzem tehát alkalmasabbnak. Bárczi az „idegenszerű” kifejezés kiküszöbölése mellett szavaz, bár óv a szélmalomharcoktól, „mert minden részletkudarc . . . gyöngíti a mozgalom hatékonyságát” (29). Azért idéztem e példát, mert úgy vélem, ebben az esetben a legharciasabb nekiszánás is szélmalomharccá torzulna.

Nem nézetkülönbséget, hanem a könyv szerkezeti jellegéből eredő látszatellentmondást teszünk szavá, amikor a szóalkotásról, egy új nyelvújítás szükségéről vagy lehetőségéről szóló szakaszokra utalunk. Előljáróban a múlt századi nyelvújítás eredményeit méltatja Bárczi, és kifejti, hogy ma ilyen mozgalomra nincs szükség, de lehetőség sem a közönség ellenállása miatt, amely az alkalomszerűen születő jó új szavakat is érzékeny gyanakvással nézi, nemhogy a tömeges szógyártást elfogadná (20—1). Néhány lappal hátrább azonban hangsúlyozza a nyelvművelés alkotó feladatait, az új fogalmak kifejező, magyar megnevezését és a szakszókincsek magyarrá alakítását (29). A könyv vége felé pedig a 30-as évek sikeres sportnyelvújítására emlékezve a szópályázatok hasznosságát említi, és a sajtó fontos szerepét hangsúlyozza a hasznos újítások létrehozásában és terjesztésében, a tiszta, egészséges nyelvi levegő megteremtésében (106—10). Egy mai nyelvújításnak különösen a szakszókincsekben látja szükségét Bárczi; megokolásul hozzáfűzhetjük, hogy a mind általánosabbá váló szakképzettség és a műszaki ismeretek terjedése folytán a szaknyelvek egyre inkább beleolvadnak a köznyelvbe, szókincsük már nem egy szűk réteg sajátja, hanem — a tömegtájékoztató szervek révén is — általánosan ismertté válik, és részévé lesz a mindennapi nyelvhasználatnak. — Ha Bárczi könyvének korunk „nyelvújítás”-igényére, új szavak alkotásának szükségére vonatkozó észrei nem szóródnának ennyire szét, hanem egységes fejezetbe épülnének, akkor nagyobb nyomatókat kapnának, és nem kísértene a fogalmazás következetlenségének némi látszata.

8. A könyv egyik terjedelmes fejezete nyelvünk hangzásával és a kiejtés hibáival foglalkozik. E különös figyelem azt mutatja, hogy Bárczi a magyar nyelv sajátosságainak egyik alappilléret nyelvünk hangzásában és a helyes, tiszta kiejtésben látja. Főként a nők beszédében megfigyelhető torzulásokat, modorosságokat teszi szavá; igen helyesen: ők az „anyanyelv” fő letéteményesei és továbbszármaztatói, s ennek felelősségét éreznük, sőt tudatosítaniuk kell magukban.

A pöszesség és a selypegés mellett egy jelentéktelenebb hibát is megemlít, az *l* hang jésített ejtését. Ezt már az első egyetemi kiejtési versenyeken szavátette Horváth János és Kodály Zoltán (*A jó magyar ejtés aktái* 48, 61. 1941.). Magam is fölfigyeltem mostanában a *volt*, *jászolt*-féle szavak lágyított, finomkodó, illetőleg idegenes ejtésére. Bár nem sarkalatos és aránylag nem gyakori hiba, a szigorú határozottságot sürgető Bárczi e ponton eléggé engedékenynek

mutatkozik (31—2). Mi határozottabban elítélnénk, nemkívánatosnak tartanánk (vagy az ő nyelvérzéke és igénye szerint: *tartanók*) — ezt a kiejtési szokást.

Nehezebb kérdés a zárt *ë* hang sorsa (32—3). Nemrég tört ki ismét a körülötte forrongó vita (l. *Élet és Irodalom* 1974. IX. 17.; *M. Nemzet* 1974. IX. 8., XI. 10., 1975. II. 9.). A zárt *ë* megőrzése mellett kardoskodók és a megmaradását kívánó, de a nehézségeket is számba vevő nyelvészek egyaránt elmondták érveiket, illetőleg ellenérveiket. Kétségtelen, hogy az utóbbiak nyomósabbak. Ezt Bérczi is érzi, de tiltakozik nyelvünk hangzásának színtelenedése ellen. Szükségesnek tartja, hogy minden eszközzel kísérreljük meg az *ë* sorvadásának megállítását, és követeli, hogy színészt, előadóművészt ne engedjenek nyilvánosság elé, ha nem tudja vagy nem tanulja meg a zárt *ë* használatát.

Bérczi Géza kiállítását igen tiszteletre méltónak, igényét pedig elvben jogosnak érezzük. A lehetőségek és a nehézségek egybevetésével mégis maximalistának véljük. (Az *Értelmező Szótárban* is mennyi gonddal, mérlegelő bizonytalansággal és vagylagossággal járt az *ë* jelölése! Megvalósítható-e tehát például az a javaslat, hogy az *ë*-t vezessük be legalábbis a tankönyvekbe, hitelesen és megnyugtató, általános érvényű következtetéssel? Azt hiszem, legfeljebb szemléltető szövegrészekről lehet szó, bemutatás és gyakoroltatás végett.) Szerényebb megoldással is meg kell elégednünk a reális eredmény érdekében. Először is: el kell oszlatni azt a tévhitet, hogy az *ë* használata — levetközendőnek tartott — nyelvjárási sajtóság. Ne érezze senki „falusias” kiejtémódnak azt, ami az ország nagy — talán nagyobb — részére jellemző, hanem tekintse nyelvünk hasznos és vonzó, megőrizni való értékének. Másodszor: éppen ezért azokon a vidékeken, ahol él az *ë*, az iskola tudatosítsa és erősítse használatát. Nyelvűvelésünk és a nyelvi közvélemény pedig törekedjék elérni azt, hogy akik az *ë* ismeretében és használatában nőttek fel, ragaszkodjanak e hanghoz, éljenek vele, őrizzék meg, s példájukkal örökítsék tovább családjuknak, környezetüknek. Harmadszor: a megőrzés, illetőleg a sorvadó nyelvi sajtóság megerősítése, felélesztése érdekében valóban kívánatos volna, hogy sajtóság, előadók, a rádió és a televízió bemondói, riporterei, hírmagyarázói közt minél többen legyenek zárt *ë*-vel beszélők. Az egységesülő budapesti nyelvben, mint Bérczi is jól látja, a nyílt *e* uralkodik. E „nyelvjárás” szét-sugárzó tekintélyi hatása pedig igen jelentős a központi hivatalokkal való érintkezés, de főként a rádió és a televízió révén. Éppen a zárt *ë*-vel beszélő „hivatalos” személyek és tekintélyek példája adhat erősítő és tudatosító ösztönzést a zárt *ë*-ző vidékek lakóinak.

Az alaposan még nem vizsgált köznyelvi *h a n g l e j t é s* feltűnő hibái közt a könyv az idegenszerű, éneklő mondatzárást említi. Sajnos, lassanként nem is érezzük már idegenszerűnek, annyira terjed, főként a nők körében. (Hiába, ismét őket kell megrónunk.) Bérczi derűlátó: úgy véli, hogy ez a fül-sértő hiba visszahúzódóban van. Nemigen hisszük; mivel elsősorban a városi nyelvben jelentkezik, s inkább az értelmiségiek körében, a rádió és a televízió szereplőinek hatása s általában a város vonzása segíti terjedését. Az ellene való védekező és javító harc tehát nem lanyhulhat.

9. Bérczi Géza mint az *a r g ó*, a „*v á r o s i n é p n y e l v*” egyik első vizsgálója, bizonyos megértést mutat e nyelvreg szavainak köznyelvi behatolása iránt, mivel új szint, sajátos stílusárnyalatot visznek bele. Megjegyzi

ugyan, hogy nem mindegyik nyereség, mert gyakran kiszorítják régi szavainkat. E veszélyt mi nagyobbban érezzük, éppen az ifjúság miatt, amelynek nyelvhasználatára igen erősen hat a nagyvárosi, pontosabban: a pesti nyelv és vele az argó. A fiatalok fejletlen szókincese még nem ismerheti szinonimáink gazdagságát, s csak egy-egy éppen divatozó szót, kifejezést használ. Ezzel kapcsolatban az argó egy másik visszatetsző vonására is rá kell mutatnunk. Bárcki úgy véli, hogy az argó-szavak jellegzetes stílusértéket képviselnek, s a jó ízlés nevében nem kell okvetlenül hadakoznunk ellenük (46). Ha azonban például a nemcsak gépre, hanem emberre, sőt a beszélő által önmagára is alkalmazott *lerohad* szóra gondolunk, vagy az embereknek *ürge, pók, tetű* stb. megnevezésére, nem is szólva a 'nő' értelmű szinonimák elriasztó „gazdagságáról”, akkor nyilvánvaló, hogy az argóban és az ennek szellemét is tükröző ifjúsági nyelv effajta szóhasználatában megnyilvánuló szemléletmód ellen éppen a jó ízlés nevében és az embernevelés érdekében tiltakoznunk kell.

10. Mint a „nyelvművelő” Bárcki Géza pályájának áttekintéséből is láttuk, tevékenységének egyik központi kérdése az idegen szavak használata. Megítélésüknek józan elveivel teljesen egyetértünk (52—61). Inkább csak a kísérő példákhoz tennénk egy kiegészítő megjegyzést. Bárcki erőtlennek tartja az idegen szó pártolóinak azt az ellenérvét, hogy e szavak végeredményben gazdagodást hoznak: új árnyalatot, sajátos ízt, hangulatot adnak a kifejezésnek. Bárcki jelentéktelennek tartja ezt a többletet: nem ellensúlyozza a kárt, amelyet az élőszó idegen szó okoz. A szükséges és hasznos újabb idegen szók mellett (pl. *kombájn, traktor, televízió*) a beszélt köznyelv, a mindennapi érintkezés szókincese tele van olyan idegen elemekkel, amelyek ehhez a nyelvréteghez vannak kötve, a közvetlen, bizalmas, pajtáskodó vagy éppen kedélyes, tréfás hangú beszéd stílushangulatát árasztják, s ez ad nekik jellegzetes használati értéket. A könyv példái közül ilyen a *ziccer, slukk, smakkol, smucig, skandalum, frappáns*, amelyek megfelelő beszédhelyzetben és stíluskörnyezetben éppoly kifejezők lehetnek, mint pl. a *pech, strici, tróger, flangál, strichel, kóser, buksza*. Márpedig éppen Bárcki hangsúlyozza nyelv-művelő elvei közt a stílus szempontját.

11. Szókincsünknek idegen mintára keletkezett elemei közt említi Bárcki az ún. *jelöletlen határozós összetételeket* (*vérbő, adómentes, szolgálatkész* stb.). Mentségükre és védelmükben megállapítja, hogy a ragtalan összetételek típusa nyelvünkben, sőt a finnugorságban sem ismeretlen (pl. *kesztyű, kármentő*). „Mégsem kívánatos — mondja végül, következtetésként —, hogy e mintára újak keletkezzenek” (61). Pedig keletkeznek bizony, százszámra. Bárcki ugyan elsősorban a fenti, német sugallatú melléknevekre gondol, de analóg magyar példái az általánosítás felé viszik gondolatmenetét, s ezáltal félreérthetővé válik. Márpedig szóalkotásunk mai legeleveníbb módja, az összetétel többnyire éppen jelöletlen kapcsolatú, jelentéstömörítő szavakat hoz létre. Ezek szokszor bonyolult, csak körülírással, valószínűségi mondatszerkezettel kifejezhető fogalmi tartalmat fejeznek ki igen hasznosan, gazdaságosan és általában egyértelműen, könnyen megragadhatón (pl. *népművész, munkakabéd, békeharc (!), erőmű, vízmű, hőpalack, munkavédelem, holdkomp, csillagtúra, hangjáték, zsebrádió, rádiószínház, térfatású, munkaigényes, tánczene, csúcsforgalom* stb. stb.).

12. A magyarosság kérdésével kapcsolatban kerül szóba a *n é v d i v a t* is, a feltűnő, különleges idegen utónevek hajszolása. Ezt Bárczi is elítéli, mégis helytelennek tartja a szabályozást, a korlátokat, amelyeket a Magyar utónévkönyv állít a szülők elé (64–5). A 895 női és 932 férfi utónév bőséges választék ugyan, de Bárczi a névjegyzék rögzítésében a névanyag fejlődésének gúzsba-kötését látja, és szabadságot kíván a korízlést, a társadalmi gondolkodást és az életkörülményeket tükröző névválasztáshoz. Érvül és példának a múlt században elterjedt „magyar” keresztnéveket említi (*Zoltán, Géza, Csilla, Emese* stb.). Ma azonban a *Csaba, Zsolt* és *Ildikó* divatjának visszahúzódásával a nyugati hírességek, főként a „sikernők” (Veres Péter szava; íme, ez is ragtalan, tömörítő összetétel) nevét választják a szülők, természetesen „előkelő”, idegen írásmóddal: *Mireille, Jacqueline, Peggy, Scarlett; Davis, Dominique, Harry, Yves, Sébastien* stb. Hogy e nevek leírása és kiejtése mennyi zavart, tévedést, bizonytalanságot, torz alakot szülne, más kérdés. De kívánatos-e, hogy — szabadra nyitva a választás útját — névkészletünket elárasszák a napi divat, felszínes ízlés és idegenmajmolás szülte nevek? Az utónevek — legalábbis alakjukban — többnyire jellemzők egy-egy nyelvre, s ezzel rögtön jelzik viselőjük nemzeti hovatartozását, néha a családnévnél is biztosabban, mint a mi sokgyökerű népünk esetében is vagy az USA-ban.

A kérdés megoldása azonban nem könnyű. A választás szabadságának helyes elvét elismernénk, ha indítékai valóban „a társadalmi gondolkodást, az életkörülményeket” tükröznék (65), tehát valami eszmei alapjuk volna, mint a múlt századi nemzeti újjáéledés, a reformkor magyar névdivatjának vagy — még messzebbre visszanyúlva — a keresztnév nevek fölvételének. De ma, sajnos, azok, akik az Utónévkönyv kiskapuját használva kivételezést kérnek, hogy — az 1827 név közt nem találván megfelelőt — egy 1828-ikat adhassanak gyermeküknek, a legtöbb esetben nem a jövő felelősségével, hanem pillanatnyi divatnak hódolva vagy különködésből teszik ezt. Az Utónévkönyv tehát szükséges és hasznos szerepet tölt be a névválasztéknak szabályozó, de bő lehetőségeket nyújtó körülhatárolásával.

13. Az *ig e r a g o z á s* kérdéseivel foglalkozva, az ikes igék sorsának józan megítélése mellett Bárczi síkra száll viszont a *látnök, néznök* típusú igealak megőrzése mellett (79). Bár magam is élek vele, csak írásban vagy választékosabb hangú előadásban használom, nem a köznyelv elemének, hanem stíluseszköznek tartom. Ha statisztikát készítünk mai előfordulásáról, erősen negatív képet kapunk. Bár az iskolai nyelvtanok még megemlítik, a köznyelvi tudatban már jóformán ismeretlen. Ezt mutatja Lőrincze Lajos vizsgálata is (Jelentéstan és stilsztika 348–54). Bárczi Géza tehát valószínűleg szélmalom-harcot vív ennek az igealaknak megmentése vagy fölélesztése érdekében. Nem érezzük olyan súlyos veszteségnek a *-nök, -nök* ragos tárgyas igealak kiszorulását a *-nánk, -nénk* ragos alanyi ragozású alak előtt. A fejlődés során bizonyára éppoly nélkülözhető lesz majd, mint a régies múlt idők rendszere. Ám elismerjük, hogy a választékosság és a változatosság stíluseszköz-szerepe mellett bizonyos mondatbeli helyzetben lehet ennek az igealaknak a szabatos megértést segítő előnye is. Az iskolának és a nyelvművelésnek tehát jó volna törekednie a *-nök, -nök* ragnak legalábbis a nyelvtudatban való megőrzésére.

14. A nyelvművelés feladatait áttekintve Bárczi természetesen sorra veszi a szükséges *k é z i k ö n y v e k e t*, kiadványokat, és igen hasznos ötle-

teket, tanácsokat ad. Szóba kerül a készülő nyelvhelyességi kézikönyv is, amelynek lassú születését Bárczi maga is türelmetlenül figyeli. Segítségül szánja a könyvre vonatkozó elgondolásait, s ha nem is mintának, de ötlet-adóként említi „igen jó kis kézikönyvünk”-et: Nyelvi segédkönyv szerkesztők számára. Valóban hasznos munka, de kéziratként készült a kiadók házi használatára, a gyors tanácsadás és tájékoztatás céljára. Ezért részletesebb kifejtés, megokolás nélkül csak *igen—nem, jó—rossz, helyes—helytelen* tanácsokat ad szótár-, ill. lexikonszerű, ábécérendes cikkeiben. A nyelvművelő kézikönyv hasonló szerkezetű lesz, de sokszoros terjedelemben és ennek megfelelő részletes magyarázatokkal. Minden vitás nyelvi elemet és jelenséget árnyaltan minősít, amint Bárczi is szükségesnek tartja: „kifogástalan-e, ajánlatos-e, megtűrhető-e vagy kerülendő, esetleg föltétlenül üldözendő” (93). A mérlegelő, körültekintő, sokfelé ügyelő, főként a kommunikáció érdekeit és a stílárius szempontokat tekintetbe vevő ítélkezés az elfogultság helyett tárgyilagosságot, merev határozottság helyett rugalmasságot, hajlékonyságot kíván. Ez látszólag ellentétben van a Bárczi kívánta „szenvedélyes harcokésztség”-gel (86), bár, tudjuk, ő ezt a követelményt elsősorban a nyelvművelő mozgalom általános szellemére és tevékenységének módjára érti.

15. A köznyelv fertőződésének egyik forrása a **h i v a t a l o s n y e l v**: ennek tekintélyi „varázsa” hat az egyszerű emberekre is. Ahhoz, hogy a hivatalok tollforgatói természetes és hibátlan magyarsággal fogalmazzanak, egész anyanyelvi nevelésünknek-oktatásunknak — és elsősorban pedagógusképzésünknek — át kellene gyökeresen alakulni. Ez azonban — mint Bárczi is tudja — csak igen lassan valósulhat meg. Mivel pedig nem lehet minden hivatalba lektort, minden tisztviselő mellé nyelvi ellenőrt alkalmazni, és a nyelvművelő közönségszolgálat segítségével kívül a Nyelvtudományi Intézet csak néhány országos fontosságú rendelet, törvény szövegét tudja átnézni nyelvi helyesség szempontjából, az eredményesebb és általánosabb érvényű megoldás az volna, hogy — mint Bárczi is javasolja — a típuszerű hivatalos fogalmazványok egységes átfésülését végezzék el a nyelvművelők. E szándék, illetőleg javaslat szerencsésen találkozott a kormány segítő belátásával, és az Államigazgatási Szervezési Intézet megbízásából nyelvészek rostálják meg a hivatalos nyelvet, összeállítják szótárát, frazeológiáját, stilisztikáját, és nyelvi szempontból kifavítják, átdolgozzák az iratmintákat. E munka eredményétől jelentős javulást várunk. Hogy foltogató javítgatás helyett gyökeres és határozott központi rendelkezéssel mélyebb és maradandóbb hatást lehet elérni, bizonyítja a francia példa: 1972-ben kormányrendelettel küszöbölték ki a nyelvüket elárasztó fölösleges idegen szavakat és idegenszerűségeket, megadván, illetőleg megalkotván helyes francia megfelelőiket.

Egy ilyen mozgalom legfőbb segítője a **s a j t ó**, a **r á d i ó** és a **t e l e v í z i ó**. Ezeknek szerepét, lehetőségeit számba véve, Bárczi szóvá teszi a rádióban és a tévében szereplő vagy megszólaló közéleti személyek, előadók és egyszerű riportalányok beszédének világgá sugárzott kiejtési és egyéb nyelvi hibáit, s úgy látja, lehetetlen ezen segíteni. A kérdés valóban nehéz, de talán nem megoldhatatlan; legalábbis javulás elérhető a kirívó hibák csökkentésével. A rádiós és televíziós szakemberek kísérleteznek olyan „pedagógiai” módszerekkel és „nevelési” vagy „kozmetikázó” fogásokkal, amelyek — főként a megszólalók helyes kiválasztása révén — javíthatnak e visszás helyzeten.

16. Az anyanyelvi nevelésnek, illetőleg oktatásnak — mint Bárzsi is megállapítja — a szülői házban és az óvodában kell kezdődnie. Ezzel kapcsolatban egy felmérésre hivatkozik (116), amely szerint az otthon nevelkedő gyermekek nyelviileg jóval fejlettebbek, mint az óvodából kikerültek. Bárzsi hozzátézi ugyan, hogy e tapasztalatot talán nem szabad általánosítani, de maga a megállapítás is erősen vitatható. Kétségtelen ugyanis, hogy ahol a szülők — elsősorban az édesanya — és a családtagok, testvérek tudnak és ráérnek foglalkozni a kisgyermekkel, ahol szellemi és nyelvi fejlődését megfelelő környezet, életviszonyok és műveltségi színvonal biztosítja, ott fejlődése valóban meghaladja az óvoda tömegnevelésében részesülő gyermekét. De pontosabb statisztikai adatok nélkül is bizonyosra vesszük, hogy a fenti kedvező helyzetben levő értelmiségi vagy kulturált viszonyok közt élő családok száma jóval kisebb, mint azoké, amelyek elmaradott vagy kezdetleges körülmények közt élnek, műveltségi szintjük, tehát nyelvi színvonaluk is alacsony, a szülők alig vannak otthon, a munka, a megélhetés és a háztartás gondja többnyire leköti az anyát is, sem ideje, sem képessége, gyakran kedve, akarata sincs, hogy komolyabban foglalkozzék gyermekének nevelésével, aki a környezet nagyon kétes értékű „nevelő” hatásának van kitéve. Ilyen helyzetben pedig nyilván többet ér és használ egy kevésbé mintaszerű óvoda módszeres nevelőmunkája is. (Főként, ha minden jelentkező gyermek számára volna hely.) Az idézett felmérés megállapítása tehát csak erős megszorítással, egy szűkebb társadalmi rétegre érvényes. De negatívumával ráirányítja a figyelmet az óvodai nevelés és az óvónőképzés színvonalának emelésére.

17. E néhány jelentéktelenebb vitapont, illetőleg kiegészítendőnek, más oldalról is megvilágítandónak vélt részlet mellett kiemelésre kívánczik viszont a szerzőnek számos gondolata, megállapítása, javaslata, amelyekkel nemcsak hogy tökéletesen egyetértünk, hanem örömmel fogadjuk őket, remélve, hogy Bárzsi Géza szava hathatós nyomatékot ad nekik.

A nyelvi műveltség egyik elemi tényezője a helyesírás, és nálunk mégis ez okoz legtöbb nehézséget, bizonytalanságot — és elégtelenséget, zavart a pedagógusok körében. Bárzsinak is az a véleménye, hogy helyesírásunk „agyon van szabályozva” (42), s ez akadályozza, hogy a helyesírás ösztönös képességgé váljék bennünk. Egyszerűsített, a gyakorlatban jobban használható szabályzatra volna tehát elsősorban szükség.

A mai nyelvhasználat, különösen a hivatalos és közéleti stílus rákfénéjének tartja Bárzsi — találó szóval — a terjengős, fontoskodó kifejezések eluralkodását (46). Ezt a burjánzó „divatot”, amely nemcsak a helyes magyarsággal, hanem az ésszerűséggel és a nyelvi gazdasággal is ellentétben van, valóban nem lehet eléggé határozottan megbélyegezni.

Még ma is sokan elítélik, vagy legalábbis gyanúsnak tartják a városi nyelvet, helytelenítik sajátos szavait, kifejezéseit, szólásait. Kétségtelen, hogy a modern nagyváros sokrétű társadalma és mozgalmas élete új szellemiséget alakított ki s vele a hagyományoktól elütő, másfajta nyelvhasználatot. A nyelvészociológia azonban már elég régóta számol a városi nyelv tényével, s Bárzsi is méltányolja és értékeli a nagyváros nyelvteremtő szellemét s ennek szétsugárzó, vonzó hatását. Hangsúlyozza azonban, hogy mérlegelő kritika nélkül nem fogadhatjuk ennek az egyre jelentősebb nyelvrétegnek a fejleményeit sem (69).

Mint nyelvészociológiai kérdés foglalkoztatja Bárczit a társas érintkezés egyik nehezen vajú és sokat vitatott problémája, a címzés és megszólítás gondja. A különféle változatok, próbálkozások számbavétele és a kérdés nyelvtörténeti áttekintése után az *uram, asszonyom* és a *kisasszony* használata mellett tör lándzsát, megállapítva, hogy ma már nincs semmi társadalmi elkülönítő szerepük vagy éppen feudális tartalmuk (72).

Az ikes ígék használatának ma is fel-felcsapó vitájában Bárczi a fejlődés tudomásulvételének józan álláspontját vallja: az ikes ragozás megbomlása formai szegényedés ugyan, de mivel e ragozási típusnak jelentésmegkülönböztető szerepe már alig van, az egységesülést aligha akadályozhatjuk meg (79).

Nyelvhelyességi irodalmunk többnyire az írott nyelv jelenségeit elemzi és bírálja. Ez érthető is, egyrészt mivel az írásos megnyilatkozások a magasabb nyelvi igényt képviselik, másrészt pedig mert az írott szövegek szemlélhető mivoltukban alkalmasabbak a vizsgálatra. Az élőszó megfigyelése, feltűnő jelenségeinek számbavétele nehezebb feladat. A hangrögzítés eszközei (magnetofon, hangosfilm) azonban csökkentik ezt a nehézséget, s ezzel új utakat nyitnak a kutatásnak. Bárczi tehát jogosan hangsúlyozza a mindennapi beszélt nyelv megfigyelésének, vizsgálatának fontosságát, és sürgeti az eddig elhanyagolt terület művelését (87). Ezzel kapcsolatban elsőrendű feladat a kiejtési norma meghatározása, a beszédkultúra megalapozása és a felelősségtudat kifejlesztése mindazok körében, akiknek hivatása és kenyeré a nyilvánosság előtt való megszólalás (88—92).

Sajnos, a közéletben és a rádióban-televízióban egyaránt paradox divat honosodott meg: a felolvasott szónoklatoké, a mondatról mondatra előre papírra vetett előadásoké. A felolvasás azonban egészen más jellegű, mint az élőszó, a természetes beszéd. Az írásban való megfogalmazás elkerülhetetlenül másfajta, bonyolult mondat szerkesztésbe, az írott nyelv sajátos fordulataiba, a közéleti és a hivatalos stílus sablonjainak használatára csábítja az előadót, nem is gondolva arra, hogy írásban talán jól ható szövegét föl kell majd olvasnia, s ez egészen más megoldást, más fonetikai jelleget kíván. E nehezen egyeztethető kettősség terhét viselik a rádió és a tévé bemondói is, akiknek felolvasásra szánt, de többnyire erre való tekintet nélkül fogalmazott körmönfont szövegeket kell élőszóval tomácsolniok. Addig is, amíg ez a helytelen szokás nálunk megszűnik, legalább azt kell elérni, hogy a felolvasandó szövegek fogalmazói minden mondatukat úgy vessék papírra, hogy közben „belül” hallják is, tehát — tréfás, de kifejező szóval — „füllel” írjanak.

Bár mindezeknek a tüneteknek orvoslásához általában a nyelvi műveltség fejlesztéséhez természetesen szükséges magának a társadalomnak és szervezeteinek, a hivataloknak és hatóságoknak kezdeményező és segítő közreműködése, Bárczi is elutasítja a laikus nyelvvelőknél és megszállott puristáknál azt a követelést, hogy a helyes nyelvhasználatot valamiféle nyelvvédő hivatal ellenőrizze, hatósági intézkedések és büntető szankciók biztosítsák. Nyelvi műveltségünk feljavítását a gyökereknél kell kezdeni: az anyanyelvi oktatás új, hatékony és eredményesebb módjának kidolgozásával. Addig pedig, amíg ennek gyümölcsei beérnek, a nyelvi lelkiismeret fölébresztésével s a tudományos alapú és hitelű, kitartó felvilágosítás és meggyőzés eszközeivel kell élnünk.

18. Végül néhány külsőleges, inkább a szerkesztést illető megjegyzés. Mint mondtuk, a könyv tartalmi, logikai felépítése szerves és kerek egység.

A fejezeteken belül azonban kívánatos volna az áttekinthetőbb tagolás, elkülönítő bekezdések használata. Némi zavart okozhat bizonyos részletek, gondolatok ismétlése is, mert az eltérő árnyalatú megfogalmazás néha látszólagos ellentmondást mutat, és bizonytalanságot kelt az olvasóban. (Pl.: 15., ill. 38—9.1.: az értelmiség nyelvhasználata és az irodalmi nyelv norma-szerepe; 43—60.1.: idegen szók és idegen mintájú nyelvi elemek befogadásának megítélése; 61.1.: a jelöletlen határozós összetételek mint ősmagyar szerkesztésmód felújításai — de szaporításuk nem kívánatos; 65.1.: „A fentebb felsorakoztatott döbbenetes kis lista” utalása nyilván nem a nevekre, hanem a fejezet első részére vonatkozik.)

Hasznos a könyv végén adott kis könyvvezet, de kiegészíthető volna néhány fontos munkával. (Egy névelírás is belecsúszott a jegyzékbe: Tolnai Vilmos helyett Lajos áll a Magyarító szótár szerzőjeként.) A tömör, de gazdag anyagú kis könyv használhatóságát segítené a lényeges pontokra utaló szó- és tárgymutató is.

19. Mindezt csak azért említjük meg, mert bizonyosra vesszük, hogy e kitűnő munka, amely a nagyközönségnek jó tájékoztatást, nyelv művelőinknek pedig hasznos gondolatokat és ösztönzést ad, hamarosan új kiadásban jelenik meg. Szívesen vennők, ha kibővülne Bárcki Géza régebbi nyelv művelő tanulmányainak (Látóhatár 1966/11—12; M. Tudomány 1970/10) és A magyar nyelv életrajzának ide illő anyagával, s ha gazdagodna némely részlet bővebb kifejtésével, konkrét példaanyagával. Egész nyelv művelésünk hálás Bárcki Gézának, hogy hatalmas távlatú anyagáttekintésével, bölcs, józan problémalátásával és tudományos tekintélyével megbecsülést, súlyt adott munkánkknak.

Ha némely részletkérdésben másként vélekedünk is, mint Bárcki Géza, végül is úgy látjuk, hogy felfogásunk inkább csak a hangsúlyokban és a helyesség—helytelenség e s e t e n k é n t i határmegvonásában mutat árnyalatnyi eltérést. A nézetek közelségének bizonyítéka, hogy éppen a legvitatottabb, legkiélezettebb kérdésben, az idegen szók, idegenszerűségek és az új szóalkotások megítélésében szinte a fogalmazásbeli egyezésig azonos elveket vallunk Bárckival (l. 27, 49, 51, 82. l.; Lőrincze: I. OK. 2: 410—1, Nyelv és élet 21, 160—1; NyFK. 77, 98—104, 125). Bárcki a történetiséget, nyelvünk hagyományos jellegének megőrzését állítja a követelmények rangsorának élére, és határozottabb, harcosabb kiállást sürget mai nyelv művelésünk látszólag „liberális” magatartásához, mérlegelő módszeréhez képest, amely viszont a nyelv funkcionális szemléletéből és kommunikációs szerepének kiemeléséből fakad. A két felfogás azonban nincs összeegyeztethetetlen ellentétben, sőt éppen termékenyítőn kiegészíthetik egymást.

Kovalovszky Miklós